Дар безсоння. Історія хвороби, написана самим хворим

1.

Цю книжечку було розпочато в травні, на світанку, коли ще спав білий світ. Рівно світила настільна лампа з зеленим абажуром, у червоній бляшанці з-під бразильської розчинної кави стояли три квітучі галузки дикої груші й тихі святкові пелюстки час від часу падали на білосніжну скатертину. Все мовчало довкола і в душі моїй також панувало втомлене безгоміння; може, це не найкращий час розпочинати книги, але я знав, що все одно не засну. Безсоння переслідувало мене вже багато років, інколи здавалося — ціле життя; випробувалися різноманітні способи, щоб покінчити з ним (мається на увазі безсоння); але всі спроби виявилися безрезультатними. Мені не залишилося нічого іншого, як тільки виробити в собі таке ставлення, завдяки якому безсоння стало би прийнятним. Тому я вирішив зробити безсоння своєю свідомою та єдиною метою, — а потім написати про нього книгу. Можливо, що це був неусвідомлюваний самообман і право першородства належало рішенню написати книгу, якраз її зробивши головним орієнтиром свого безсонного існування, ідея ж написати книгу саме про безсоння виникла пізніше, а насамкінець я зрозумів, що якраз за посередництвом письма можна виробити в собі ставлення — і не тільки до безсоння.

Звичайно, моє безсоння не було постійним, інакше я б давно вже помер або збожеволів. Воно виявлялося у катастрофічному зміщенні щодо загальноприйнятого людського режиму. Отож, я вкладався до ліжка десь о п'ятій-шостій годині ранку, довго перевертався з боку на бік, щоб нарешті провалитися до прірви, заповненої одноманітними напівкошмарами. Прірва тривала до третьої години по полудні. Потім я прокидався, повністю розбитий і вичерпаний, із невиразними спогадами про найяскравіші, точніше, про найпохмуріші відтинки щойно переглянутих витворів невідомого мені Формана, з огидою вимивав пом'яте лице, переповнене безтямними очима, й намагався чимскоріш

заварити чай та запалити люльку. Десь через годину по цьому дикому ритуалі мені починало щастити: знаходилися перші ниточки тями й притомності, вибухали перші сполохи асоціацій та аналогій, відпружувалося й наповнювалося рухами тіло, стаючи не таким обтяжливим і зайвим. І я вперше полегшено зітхав на повні груди, бо тепер можна було братися до праці або, висловлюючись поетичніше, можна було нарешті жити.

Найгірше такий режим дошкуляв узимку, бо тоді я цілими тижнями не бачив сонця або ж бачив його стандартний захід над багряно-блакитними снігами. Життя минало під електричним світлом, і часом я здавався собі штучно виведеною істотою, чимось на кшталт клонованого Гомункула або Голема. Електричне світло, сотні книжок і літри міцного чаю, які я ковтав немилосердно довгими зимовими ночами, спричинювали те, що навесні моє обличчя кольором майже нічим не відрізнялося від абажура улюбленої настільної лампи. Втім, мало хто зауважував цю разючу подібність, адже багаторічне безсоння поступово й назавжди розлучило мене спочатку з дружиною та донькою, а згодом і з кількома друзями, які засинали саме тоді, коли я остаточно прокидався. Відтак, доводилося жити анахоретом, заробляючи на своє безсоння перекладами, рецензіями та критичними статтями, а в періоди найбільшої фінансової скрути виходячи на нічний вокзал і перепродуючи горілку, пиво та сигарети. Навесні я тікав з міста на дачу, де сидів аж до перших морозів, вирощуючи картоплю, тютюн та городину, збираючи в лісі гриби й лікарські трави, а в саду — яблука, вишні й шовковицю.

Найтяжчою була "година тигра", від третьої до п'ятої ранку. О цій годині замовкали поїзди і пси, нічний вітерець не ворушив листя на деревах, мовчали птахи, не чутно було людських голосів чи бодай кроків. Читати я вже не міг, курити також, отож сидів нерухомо й дивився на власне відображення в шибці. Часом я вмикав радіо й мені таланило відшукати гарну музику; коли це вдавалось одразу, дві закляті години минали майже безболісно. Але іноді музики ніде не було, і тоді я починав нервувати, ганяючи безпорадну стрілку по всій шкалі

настроювання; голоси дикторів і тотальна просякненість ефіру політикою побільшували роздратування і внутрішню напругу, очікування світлої сонатної хвилі ставало нестерпним стражданням, вимкнути ж приймача я не наважувався, загіпнотизований ілюзією хоч якого-небудь порятунку від пасивного перетерплювання чужого мені часового плину, який, тим часом, ринув через мою-таки свідомість і мої емоції, розтинав і шаткував на дрібні кавалки непереборне "існую", не даючи йому, однак, щезнути остаточно, розчинитися, як солі тутешньо-теперішнього світу в глибоких водах нетутешності й позачасового сну.

Іншим разом я не вмикав радіо, а пробував перетривати дві ворожі години в молитві. Але тоді починалися взагалі дивні речі: забувалися і плуталися слова "Отче наш", кортіло прилягти і задрімати або ж спалахувала жага до читання, або ж я конче мусив помити посуд, або зробити виписки з Юнґа... Спочатку я піддавався на отакі несподівані пропозиції; але варто було залишити молитву і зайнятися тим, що так настирливо себе пропонувало, як тут-таки пропадала будь-яка охота й кожна справа займала втричі більше, ніж завжди, часу. Після того, як одного разу я цілу годину мив три тарілки, засинаючи над ними і випускаючи ганчірку з рук, я відмовився від усіх на світі побутових занять о цій порі. Але й молитися не навчився. Тигр та його година виявилися неподоланними супротивниками; їхню присутність можна було тільки перетерпіти, як перетерплюєш зубний біль без анальгіну. Першими провісниками порятунку ставали пташині голоси. Вони оживали так несподівано, несли в собі таку добру звістку, що я не раз плакав, зачувши їх і озираючись на двогодинний шлях пеклом.

Траплялося, що на мене нападав нелюдський страх; тоді я наливав у чашку свяченої води, яка стояла в слоїку під ліжком, спеціально для таких випадків, читав "Да воскреснет Бог" і пив ту воду дрібними ковтками, щосили намагаючись стримати внутрішній трем і цокотіння зубів. Усе тіло ходило ходором, вода з чашки вихлюпувалася на долівку й на одяг, але страх поволі відступав, невдоволено озираючись, роблячи погрозливі й глумливі жести. Я добре знав, що він іще повернеться — і не раз, але цієї ночі мене було врятовано, бліде обличчя в дзеркалі

викликало складне почуття, суміш поваги і жалю. Я не сумнівався, що однієї з таких ночей доведеться остаточно розлучитися з розумом — і не шкодував за розірванням цього шлюбу, тому що розум виявився безсилим охоронцем. Помічнішими були ірраціональні речі — свячена вода, молитва, знак хреста, — і всю свою надію я покладав на них. Цю надію теж не можна було назвати розумною, але й невідомий ворог, який наближався впритул, не мав рис чогось логічного і, власне, мій розум був йому непотрібний; він хотів моєї душі і його перемагала тільки та зброя, яка на нього ж і призначалася. Сірий, похмурий дим повільно випливав у розчинену навстіж кватирку.

Я часто думав, що людське життя подібне до музичного твору, вічна партитура якого зберігається на небесах, а чергова інтерпретація здійснюється тут, на землі. Твір, до виконання якого в земному тілі взявся я, належав, без сумніву, геніальному безумцеві; достатньо було зрозуміти, що автор майже від початку переплутав ніч із днем, як кожний наступний крок його буйної уяви викликав небезпідставну настороженість. Але, оскільки вибір залежав від мене і я обрав саме цей твір, слід було виконувати його до кінця, докладаючи не так старанності, як обачності. Інколи я здавався собі диригентом, якого завісили вниз головою над безоднею, попрохавши ніжно і вдумливо відтворити адажіо Альбіноні, нікуди при цьому не кваплячись, заховуючи погоду духу, розвиваючи в собі, у виконавцях і слухачах побожність, святобливість і благоговіння перед життям. І саме в той час, коли твої очі закотилися кудись поза тім'я, а разом зі слиною ти мусиш раз по раз сковтувати власне серце — саме цієї небуденної миті у приголомшених слухачів перехоплюють подих невдавані почуття повноти буття і вдячності для Альбіноні.

Але хто з нас не мав подібних відчуттів стосовно своєї життєвої ситуації? Я був далекий від думки, що зі мною трапилося щось виняткове. Безсоння нічим не краще, але нічим не гірше за любов, заздрощі, цироз печінки або, скажімо, за нерозв'язальну наукову проблему. Воно так само скеровує на себе сукупність інтенцій уваги, так само перешкоджає бачити решту світу. Воно так само ревниве й не

погоджується ділити свою владу над тим, кого опанувало, ще з кимось. Його так само важко або й неможливо подолати раціональними зусиллями; його можна тільки пережити — або ж померти від нього. Смерть від безсоння важко назвати перемогою; це, радше, звільнення, на яке вже не заслуговуєш і про яке навіть не мрієш. Адже безсоння атрофує не лише здатність до суджень, але однаковою мірою нищить уяву і всі ті рожеві ілюзії, які вона могла би запропонувати. Свідомість, позбавлена можливостей мислити та уявляти, корчиться в непроминальному "тут-і-тепер", горить і не згорає у повільному полум'ї безплідної рецепції власного стану.

Однак, було б несправедливим і недобросовісним розглядати безсоння винятково в його неґативних аспектах. Адже, хоч як це парадоксально звучатиме після всього сказаного, безсоння має неабиякі переваги, невідомі тим істотам, які прокидаються і вкладаються разом із сонцем. І насамперед, нічна тиша, коли щезають усі сторонні шуми, всі недоречні своєю випадковістю звуки та голоси. Цей тоталітет тиші можна добре почути тоді, коли безсоння ще не вичерпало снаги, набутої в таємних, життєтворчих джерелах якого-не-якого, та все ж сну, тоді, коли нічний світ іще не став тісним до безвиході. Душа, яка все ще перебуває під враженням урочистого фіналу трагедії, розіграної в західній стороні землі, з коштовними, пурпурово-червінно-синіми декораціями на небесах, — ця душа спокійно поринає в чисту і стрімку течію перших нічних годин, вдячно прислухаючись до невиразного гомону легкого й незримого осіннього дощу або до ледь чутного шерхоту сніжинок об зимову шибку, або до самозабутнього солов'їного тьохкання, тлом до якого служить не менш самобутній жаб'ячий регіт над квітуючими травневими лугами, або ж до самотньої, безжурної у своїй приреченості однієї і тієї ж фрази цвіркуна, яка не піддається перекладові на жодну з людських мов.

Добре буває підійти до книжкової шафи й узяти з полиці книгу, відшукати в ній вірш, написаний майже сто років тому однією хворою і нещасливою жінкою, прочитати вголос, із книжки, дарма, що ти знаєш цього вірша напам'ять:

Як я люблю оці години праці.

Коли усе навколо затнха

Під владою чаруючої ночі,

А тільки я одна неподоланна

Врочистую одправу починаю

Перед моїм незримим олтарем.

Летять хвилини — я не прислухаюсь.

Ось північ вдарила — найкращий праці час, —

Так дзвінко вдарила, що стрепенулась тиша

І швидше у руках забігало перо.

Години йдуть — куди вони спішаться?

Мені осіння ніч короткою здається.

Безсоння довге не страшне мені.

Воно мені не грозить, як бувало.

Непевною і чорною рукою,

А вабить лагідно, як мрія молода…

Укотре повіривши цьому лагідному покликові, безсонний самотник розкладає на письмовому столі все своє бойове спорядження: самописки і чистий папір, картки з виписками і книги з закладками. Він знову готує собі чай, запалює люльку, прислухається до тиші й до того ще невідомого, що зріє в ній і що двома словами можна було б назвати "нічний дар" або "дар безсоння". Тієї миті самотньому безсонникові здається, що до Першого послання коринтянам закралася варта жалю помилка: там, де апостол перераховує дари Святого Духа, хтось із перших переписувачів або тлумачів пропустив через неуважність (можливо, спричинену безсонням) оці два заповітні слова, присутність яких у тексті могла б надати сенс або виявити його у всьому безсонному буванні самотніша. Отож, спробуймо ще раз: "Іншому бо дається Духом слово мудрості; іншому тим же Духом — слово знання; іншому — віра у тім самім Дусі; іншому — дар безсоння"… Самотник посміхається, тому що бування, в якому виявився сенс, перетворюється на буття, і в цьому преображенні є непередавана словами радість. Але він знає й те, що вслід за свавільним втручанням до апостольського тексту йде неминуча розплата, час якої настане на світанку, і тоді дар перетвориться на прокляття.

Життя не є сном. Справжнє життя — це чування у безсонні, перемежовуване нетривалими періодами самозабуття. Хоча, не виключено, що тільки тоді, коли ми забуваємо себе — ми є собою сповна, і якраз в отакому бутті собою сповна пробиваються на поверхню таємничі джерела води життя, води, яка не від світу цього, тому що ми забуваємо, де містяться джерела, коли опритомнюємо й повертаємось у себе. Те саме можна сказати про всі екстатичні стани — від ейфорії, яку людина здобуває в самозабутньому танці або співі, до сексуального оргазму. Тільки виходячи з себе можна бути собою. Ось чому найголовнішою заповіддю Христа є любов, цей остаточний вихід із себе або ж сон наяву, в якому зрікаються власної душі, гублять її, щоб зустріти воскреслою в і н ш о м у, навіть у ворогові. Мислення, слова і вчинки Христа розвиваються за законами сну, — тут немає нічого неможливого, сліпі бачать, і криві ходять, прокажені очищуються і глухі чують, мертві воскресають, а п'ять хлібів і дві риби втамовують голод

п'яти тисяч чоловік, не рахуючи жінок та дітей... Так само, як і в сні, ці дива майже нікого не дивують, це природні дари надприродного. Сам Христос, здається, не підозрює про те, щó "можна" і чого "не можна" в цьому фізичному світі.

Обіцяні блаженства Царства Небесного — це блаженства царства сну, до сьогодні приступні обдарованим убогістю, смутком, зневагою. Врятуватися від цього світу можна в Царстві Божому, — а воно всередині нас. Заплющуються очі, гаснуть звуки і барви, розпочинається буття, принципово відмінне від тутешнього. Неможливим, незбагненним чином Христос снить у житті, яке є чуванням, — і сни Його здійснюються, відбираючи владу в найелементарніших, найсталіших із погляду здорового глузду, природних законів, коли слово втихомирює бурю, а люди босоніж ходять по воді. Христос відмовляється назвати ту владу, якою Він чинить усе це; це влада сну. Це влада сну, явлена в житті, яке не є сном. ("Предмети я можу тільки назвати. Їх заступають знаки. Я можу тільки говорити про них, виповісти їх я не можу. Речення може тільки сказати, яка є річ, а не чим вона є", — каже Вітґенштайн у "Логіко-філософському трактаті". Христос має владу виповідати речі). Це влада не від світу цього, присутня і чинна в ньому, скандал космічних розмірів. Сон Христа закінчується цитатою з 22-го псалма. Те, чого Він хотів навчити людей, називаючи то "вірою", то "любов'ю", лишилося незбагненним, недосяжним, неможливим — і водночас найзаворожливішим протягом двох тисячоліть. Зректися власної душі. Бачити заплющеними очима. Чинити словом. І бути Словом.

Проте, щó означає "бути Словом"?

У пошуках відповіді на це запитання одна за одною проминають безсонні ночі нашого самотника. До принад безсоння, поряд із нічною тишею, належить іще й важкодосяжна за білого дня можливість зосередження, "спонтанна ейдетична редукція", створювана ясним колом світла, яке рівно ллється з-під абажура настільної лампи і в межі якого категорично заборонено вступати усім на світі Віям, душам, що блукають без тіл, і решті найрізноманітніших демонів, до яких, поза

сумнівом, належать недоречені думки, випадкові спогади і нездійснені мрії. Інколи здається, що кілька годин ось такого зосередженого руху думки виправдовують і з надлишком покривають періоди безсонного кохання, а може, й усю сукупність абсурдного проминання людського часу. Буття Словом видається самотникові чимось дуже подібним до цих насичених добрим, творчим і живим часом чувань, безперешкодним плином свідомості у знаному і бажаному їй напрямку. Буття Словом бачиться тоді як цілковита осмисленість власної екзистенції, ясність і прозорість, де все, що є — і все, що є мною, з океанічними глибинами несвідомого та трансперсонального включно, — все це названо й висловлено. Буття Словом постає як єдино належний людині, властивий і гідний її спосіб виконай свого "є", спосіб кшталтування цього "існую", позбавляння його вродженої та набутої аморфності, спосіб проявлення — або створення — або ж того й іншого разом — у структурі. Ось таку структуровану екзистенцію самотник і ототожнює з дійсним буттям, позаяк інші можливі співвіднесення йому невідомі. Але завдяки життєвому досвіду він знає одну неспростовну правду: кожна духовна споруда, яку зводить у собі людина протягом дня або ночі, неминуче руйнується під час розчинення свідомості у сні. Людина тече. Скільки разів доводилося йому сидіти за столом, закінчивши всі духовні вправи та справи, і, відчуваючи власну вибудуваність, ледь не досконалість, майже з розпачем розуміти, що після чергового зникання в іншій реальності ти застанеш на місці цього храму жалюгідні рештки, потовчене скло вітражів і статуї богів із повідбиваними головами. Як забезпечити тяглість свідомості й створити їй умови живого, неперервного росту? Чи можливим є це для істоти, котра усвідомлює себе часовою, ідентифікуючи себе з "людиною"? Або, вдаючися до метафори: чи можна що-небудь збудувати правою рукою свідомого чування, коли його ж таки знищувати лівою рукою непритомності сну?

Наш безсонник не є надто великим ориґіналом, рятуючись від припливів хаосу ідеєю направи або ж ритуалу. Злій безконечності кочових набігів аморфності він хоче протиставити добру сталість і неперервність опору. Якраз ритуал бачиться йому провідником духовної енергії понад усіма прірвами сну, якраз у методичному, щоденному,

ретельному виконанні одного й того самого сподівається він уберегтися від множинності "невідворотних випадковостей", кажучи словами поетки, від тієї множинності, якою вщерть наповнене наше існування. Він розуміє, що істотною є не імітація того або іншого обраного ладу, яка неодмінно закінчується конструюванням нежиттєздатної замкненої системи (приклади такої імітації кожен із нас постійно має перед очима: казарма, в'язниця, монастир, лікарня, метро); необхідною умовою кожного органічного ладу є його створення щоразу наново або ж уперше, неквапливе вирощування і плекання в образі живої істоти, а не похапливе механічне складання з запасних частин. Єдиним критерієм життєвості ладу самотник обирає власне серце і безпомилковий досвід прирощення буття, оте непередаване словами враження присутньої істини, — або ж Святого Духа, якщо скористатися категоріями християнської парадигми. Одночасно з цим вибором самотник усвідомлює ще одну небуденну обставину: остаточна досконалість, довершеність ладу, остаточне його втілення є смертю, неможливістю щось додати або змінити.

Туг я спохоплююся, бо мислення в черговий раз зробило характерну помилку, ототожнивши себе з самим собою, таким собі трансцендентним суб'єктом, непідвладним безсонню, хворобам або поганому настроєві, викликаному низьким тиском тощо. Не існує такого уявлення, яке б не було уявленням того, хто його має. Уявлювання найдосконалішого способу життя виявиться безсилим перед сущим, до якого хочуть застосувати цей метод, спосіб або ритуал; тим більшою буде ця безсилість, коли той, хто уявляє і збирається застосувати спосіб, усвідомить, що він не може вийти задля цього за межі себе-сущого. А застосування потребує насамперед окремішності, розрізнення поміж суб'єктом-об'єктом.

Але уявлення і планування — це не те саме, що й вирощування ладу. Йдеться не про порядок у частковостях, навіть не про наповнення внутрішнього порожнього простору живим часом; мається на увазі неперервність зв'язку, що з'єднує дні й роки, хребет долі, неможливий без осмислення вповні свого існування. Лад — це не обов'язково

обрахованість; лад — це доля. Осмислене втілення ладу буде структуруванням долі, подібно до того, як історія є структуруванням природного буття й наповненням його часом людини. Але здійснювання історії в природі не є осмисленим утіленням чогось перед-даного або ідеального. Як можна втілювати лад долі, не знаючи цієї долі наперед? Ми звикли до порівняння долі зі шляхом; тільки пройшовши той шлях до кінця, довідаєшся, куди він вів. Проте, слово "осмислення" в моєму розумінні означає не "відання" або ж "знання". Знання завжди виникає внаслідок чогось, це велике спізнення і спрощення, велика неповнота. Натомість осмислення і є, властиво, рухом буття, синонімом долі, в якому, однак, відсвічують ще й інші нюанси значення, адже І осмислення — це й відданість долі, яка протистоїть кожній перед-даності й долає її, це довіра до долі й любов, це свідома корекція та покірне слідування законам свого росту; осмислення — це прощення долі й терпимість до неї. Осмислення як покора означає не пасивне перетерплювання долі, а захоплене її проявлення; воно потребує безстрашності й самозречення, яке в осмисленні перестає бути безповоротною втратою самототожності. Самозречення — це зречення всього випадкового й безладного (без-дольного), пасинкування аморфного в собі задля інтенсивнішого й структурованішого проявлення, гераклітівська "сухість" і позбування надміру "вологи".

Зрікаючись себе, все одно не зречешся себе доконечно, йдучи на це зречення й усвідомлюючи його. Отож, услід за цим слід зректися зречення і зректися зречення зречення і знову. Безмежність зречень — а все одно гірчичне зерно "я" залишається в наявності. Прирощення цього "я" і його "існую" на противагу зреченню є так само безмежним. Адже прирощення — це так чи інакше завойовництво. Важко визнати власну обмеженість, ще важче, майже неможливо визнати власну безмежність. Адже обмеженість "я" — це зумовленість іззовні, а його безмежність — зумовленість ізсередини. Якби вдалося врівноважити ці дві зумовленості, можна було б усталити лад, обравши його мірою рівновагу між очевидним і незримим. Рівновага полягає в осмисленні їхньої єдності, взаємоприналежності й причетності. Рівновага здобувається через причетність або, іншими словами, через Причастя. Атом є часткою

Всесвіту, його "долею". Через долю "я" стає причетним. Осмисливши своє існування як долю, тобто частку цілого, я починаю шукати відчуття причетності до цілого в безпосередньому чині. Це можна назвати покірним і безстрашним проявленням долі та нікомуненалежності. "Нікомуненалежність" — тому що моя доля належить буттю, це Його частка в моєму існуванні собою. Доля лучить мене з буттям і в ній я усвідомлюю себе Його дитиною. Саме тому осмислення є не тільки любов'ю до долі, але й любов'ю до буття.

Не одну безсонну ніч пережив я в ось таких або подібних роздумах про долю, буття, лад, ритуал, свободу, природу тощо. Найбільшою вадою було те, що ці міркування й усе, до чого я приходив на їхньому шляху, дуже швидко забувалися. Кожної наступної ночі звучала інша тема, роздумуванню якої я віддавався палко і сповна, як юний коханець — своїй першій жінці. Але приходив ранок і все забирав з собою — глибокі прозріння, небуденні осяяння, геніальні відкриття і здогади. "Ти вже маєш свою нагороду", — ніби проказував він, маючи на увазі нічні самоспалювання живої думки. Спустошений, я розгублено обзирав письмовий стіл, на якому лежали дві-три картки з окремими фразами, записаними похапцем, часто без розділових знаків, позаяк я боявся втратити напругу й потік дискурсу, спокусившись записуванням його. Як тепер об'єднати ці уривчасті речення, схожі радше на вигуки або знаки запитання, як відновити оту цілісність теоретичного бачення, таку багату алюзіями, цитатами, дивовижними збігами та приголомшливими відкриттями? Хто спроможеться тепер воскресити оцього бляклого в сірому світанковому світлі Лазара? Тільки не я. Пекли невиспані очі, а попереду бовваніли примари ще кількох неможливих годин, коли я марно намагатимуся заснути.

Страшно навіть подумати, скільки разів пробував я переламати свій химерний спосіб життя; скільки разів робилися добрі, сповнені поваги постанови, — "з завтрашнього дня починаю жити ранковим життям". Існували два способи, з допомогою котрих я сподівався перехитрувати безсоння, обидва нестерпно тяжкі в їхньому практичному втіленні, — й однаково безрезультатні, як виявилося через кілька років. Перший із

них, "еволюційний", полягав у поступовому поверненні до "нормального" режиму; тобто щодня слід було прокидатися на годину раніше — і на годину раніш вкладатися до ліжка. Але накручена за власними принципами пекельна машинка безсоння байдуже пережовувала ці кволі спроби; або ж я не міг прокинутися, попри всі на світі будильники і стукіт у вікно сусідів, яких я напередодні просив розбудити мене; або ж я прокидався, але цілий день ходив сам не свій, нічого не розуміючи, ні до чого непридатний, дратівливий і повністю розбитий аж до вечора, коли одночасно з сутінками свідомість починала прояснюватися й теплішати, з'являлася охота до праці й усе, до чого я брався, починало виходити, вдаватися, пасувати; я пригадував романс африканського поганина Марціануса Капелли "Про зашлюбини Філології з Меркурієм" і пошепки кликав ім'я однієї з героїнь цього романсу, панни Агрипнії, яка була уособленням нічної працьовитості інтелектуала та скорочених, відтак, годин сну. Агрипнія приходила на мій поклик, і я вже не міг примусити себе вкластися до ліжка; марно прожитий день німим докором стояв за спиною, треба було надолужувати, доки тривали оці дорогоцінні години живого часу в присутності усміхненої панни. Зайве й говорити, що тривали вони недовго; але, коли піддавшись на поклик нічних сирен і добре попрацювавши дві-три години, відчуваючи цілковиту вичерпаність, я відсилав панну Агрипнію до її небесного дому, а сам стелив постіль і випростувався нарешті на довгожданому одрі — сонливість і втома щезали за чверть години; тепер я не міг ні працювати далі без панни Агрипнії, ані заснути; залишалося тільки слухати зловтішний регіт безсоння, яке поставало на повний зріст. Якщо ж мені і вдавалося примусити себе лягти на годину раніше, наслідки були так само маловтішними, тому що якраз цю годину я тоскно думав тільки про те, що можна було б іще працювати далі, адже свідомість жива й розігріта, а панна Агрипнія все ще тут; услід за цим приходила друга година, третя, за нею четверта, коли я на хвилинку дуже чітко усвідомлював, що мене обдурено, що я все ще не сплю, а перебираю бозна-які фрази, уривки спогадів, мляві імітації думок; проклинаючи все на світі, — режими, порядки, ритуали, ночі і дні, і саме життя, і себе в ньому З золотокосою панною Агрипнією включно,

доводилося вставати, запалювати світло й люльку і тупо дивлячись на остогидлий дим — тривати.

Другий, "революційний" спосіб виходу з безсоння здавався ефективнішим. Подібні варіанти не раз спокушали гігантські людські маси на приголомшливі своєю дикістю звірства та кроволитні, обіцяючи натомість швидке настання Царства Божого, ладу, справедливості й краси. Революція у моєму виконанні зводилася до того, що треба було не спати й далі; тобто, відсидівши за письмовим столом п'ятнадцять-шістнадцять годин, слід було вдавати перед самим собою, нібито не сталося нічого особливого, й бадьоро та піднесено розпочинати новий робочий день тоді, колі його, власне, і треба розпочинати, а не закінчувати, — о сьомій годині ранку. Отож я бадьоро й піднесено робив руханку, готував сніданок, ішов на прогулянку до лісу. З кожною наступною годиною невиспаність дедалі тяжче давалася взнаки; а найгіршим було те, що я починав втрачати контроль над собою. Розгорнувши книжку з найпростішим дитячим текстом, доводилося перечитувати один абзац по кілька разів, безуспішно намагаючись уторопати, про що йдеться; кожна буденна справа, яку зазвичай робиш не замислюючись, вимагала вдесятеро більше зусиль і часу. Хоча, властиво, часу в такому стані не існувало. Це був рух невагомості, у безповітряному й безчасовому просторі настільки тісному, що вушко голки проти нього здавалося навстіж відчиненою брамою. Інколи я не витримував, махав на все рукою і засинав опівдні, десь до сьомої години вечора, після чого починалося вже відоме. Інколи мужньо терпів до кінця, до десятої години вечора тобто, знеможено й напівбезтямно добирався до ліжка, миттю засинав важким, непробудним сном, на перших порах наївно гадаючи, що тепер уже спатиму до ранку. Але десь о першій годині ночі, по-дружньому підсміюючись, злий демон безсоння плескав мене по плечу. Ошелешений, не вірячи самому собі й ось такій підступності незбагненного для мене внутрішнього закону, я прокидався, з жахом пригадував тридцять із лишком годин, перебуті на ногах, благально звертався до себе, до Філології і до Меркурія, до свого безсоння, до свого Бога і всього нічного світу, прохаючи хоча б іще кілька годин сну, — але досвідчений кат справно виконував свої

обов'язки: він підводив мене з ліжка, запалював світло і люльку, часом давав поїсти, випити чаю, — і неквапливо продовжував тортури, по крапельці виточуючи кров та світло свідомості.

Я добре знаю, що вже ніколи не вилікуюся від цієї хвороби і решта мого життя мине в дивній порі, яка розпочинається сутінками, а закінчується світанками. Правду кажучи, мені вже байдуже. Це безсоння висушило соковиті колись емоції; з холодним подивом я пригадую архаїчні і якісь аж неправдоподібні часи своєї юності, коли уривок сонати, який випадково залетів до навстіж розчиненої кватирки, жовтогарячий кленовий листок на чорній, вогкій від листопадового дощу землі або веселкова мильна бульбашка, грайливо пущена в мій бік вічними дітлахами, могли викликати щедру зливу невдаваних почуттів — від сліз до сміху вголос, від усесвітньої печалі до моцартівської радості. Тепер не віриться, що то я був таким сентиментальним; що то зі мною протягом одного дня — а не ночі — траплялася тисяча життєдайних див, тисяча трагедій і комедій. Я знаю, що це стається не лише через безсоння — і майже з кожним, кому забракло сміливості або щастя померти молодим; але хіба мені легше від усіх цих знань?

Важко писати книгу, несучи на собі нестерпний тягар невиспаної свідомості, схильної до забування, переплутування, до дедалі частішого потрапляння в летаргію і прострацію, одне слово — важко писати книгу зі свідомістю, схильною до приблизності. Перегортається ще один аркуш, і, підводячи очі від письмового столу, бачиш, що за вікном уже серпень. Свіже вечірнє повітря ллється знадвору, долинають дитячі і пташині голоси, — перед сном вони по-особливому дзвінкі й безжурні. Я заздрю вам, діти і птахи; давно-давно, так, ніби в попередньому народженні, я був подібним до вас, був одним із вас. Пробачте, що не зумів зостатися таким і виріс, а вирісши — потрапив до зачаклованого злим ворожбитом кола, окреслюваного абажуром настільної лампи, до кола, яке одночасно є в'язницею і порятунком від неї. Зелені кулясті блискавки молодих каштанчиків, нерухомі хмари на достиглому за день небі, перші засвічені вікна в сусідніх будинках — усе це сприймаєш одразу…

2.

Отож три місяці минуло відтоді, коли я розпочав цю книгу, і хоча проминуло стільки ночей і стільки речей, залишаюся так само безсонним і самотнім так само. Чому я такий самотній? Навіщо це? "Навіщо я п'ю? Для того, щоб писати вірші", — пояснив одного разу Джим Моррісон. Навіщо я не сплю? Невже для того, щоб написати оцю книгу? Але жодна, навіть найкраща в світі книга не вартує стількох страждань, не заслуговує на таку самотність. Та водночас я переконаний, що попри всю нашу волю жодна зустріч не відбувається без Божої згоди. Кожне справжнє спілкування — це дар Благодаті. Я надто шаную Бога, щоб втручатися в Його справи або перехоплювати ініціативу і ставати таким собі деміургом-організатором. Надто багато траплялося нагод переконатися, що кожна зорганізована або запланована справа виявляється несправжньою, навіть у тому разі, коли її пощастить виконати.

Ось тому й палає одним-одне моє вікно в серпневу ніч, яка приходить услід за розкішним заходом сонця. І на високій тополі перед кабінетом голосно й безстрашно озивається цвіркун. І вічні мої супутниці, сестри нічні, нетлі безсонні летять у розчинену кватирку, щоб битися об електричну лампу, німо благаючи достатнього світла, стільки світла, щоб можна було згоріти в ньому без решти — і вже не прокидатися наступної ночі, не вирушати на пошуки того, що неодмінно мусило б існувати — але ж ось, не знаходиться воно, скільки б світла ти не спалив і в якій тільки послідовності не розповів би собі по пам'яті сонети розстріляного безсонника Зерова.

І я вже не зможу жити далі так, ніби я нічого не підозрюю. Важко висловити те, в чому полягає моя підозра. Колись давно це було справою віри, такої віри, що завдяки їй люди босоніж ходили по воді і зцілювалися від найтяжчих недуг. Тепер це стало всього-на-всього підозрою і, до того ж, надто малою, щоб вилікуватися нею бодай від безсоння — не кажучи вже про самотність. Ох, ця проклята, причеплена схильність до очевидності та наявності, до предметності дива,

зафіксованого на плівці; ця рефлексія, призвичаєна стежити за найменшим власним порухом, навіть за конвульсіями власної агонії. Або ж виходу не існує взагалі — отого єдиного, спільного для всіх виходу, що його наша кмітлива і жвава людина неодмінно розшукала б уже протягом тисячоліть свого безсоння, — або ж існують суто приватні виходи, так само, як існують суто приватні входи; і тоді для кожного з нас разом із матір'ю життя повинна бути реальною неочевидна і непідвладна рефлексії матір смерті.

Розпочинається легка нічна злива, мабуть, не страшна для цвіркуна, бо пісня його не уривається — ритмічний передзвін із металевим присмаком, проганяння злих духів пітьми й розпорошеності від освітленого вікна, яке ллється в темний серпень, не знаходячи ані відгуку, ні перешкод, така собі тиха музика, якої, проте, ніхто не чує, окрім єдиного її виконавця. Цікаво, чи бачать цвіркуни світло? Це неперервно повторюване запитання звучить із темряви — чи одна й та сама відповідь? Як би я хотів більше нікого і нічого не очікувати, остаточно втративши надію — і тривогу — і страх тощо. Адже таке життя в очікуванні — це життя запитанням, постійна невдоволеність уже — і лише — існуючим, стала неповнота у сповна так-існуючому. Як би я хотів повернути органічно властиву тим-таки юнацьким рокам готовність, яка брала початок із невисловленого знання, а може, віри, в кожному разі, не з підозри, — віри в те, що кожний виклик, який прийде, буде конкретним запитанням, зверненим безпосередньо до мене, — так звертаються до довіреної особи, до того, хто є компетентним у тій або іншій справі. Це було дуже тихе знання-віра в те, що в кожному питанні вже присутня відповідь, що в одкровенні живе сокровенне, що, власне, сподівання отримати саме цю відповідь — і саме від цієї особи, — примушує звертатися до неї з ось таким питанням або, точніше, саме питання спонукає до звернення. А відповідаючи, — знову запитую, тому що в кожній відповіді і в кожному сокровенному незримо присутні нові запитання й нові одкровення. Адже наявність не завжди означає очевидність, брате цвіркун.

Як би я хотів знову навчитися не вигадувати собі питань, абстрактних і спекулятивних, тобто таких, на які не існує відповіді. Вигадування питань — це монолог і без-відповідальність, німування самотності, тоді як перебування в готовності, сама постава цього перебування означають дозвіл/розказ речам іти своїми, тільки їм відомими шляхами до буття у формі речей, згоду на квітування троянди. Єдине, що вимагається від того, хто перебуває в готовності — це непричетність дбайливості. Саме тоді прорізається слух справжніх, конкретних питань, у яких завжди присутня відповідь на споді розуміння. Якщо я розумію, про що мене питають, я знаю відповідь, і відповідаю, залишаючись глухим до поклику сирен необов'язкового. Коли приходять справжні питання — тоді приходить буття. Прихід питань — це вияв прихильності буття до нас, визнання нас своїми, тобто приналежними буттю, буттєвими, живими.

І ще раз: готовність замість очікування. Готовність пригоди. Кожний виклик, який прийде, буде конкретним питанням-пригодою. Але в кожній пригоді є й те, що стане у пригоді. Тому не слід вигадувати собі "пригод", бо це всього-на-всього штучне конструювання й "організація" мертвонародженої імітації буття: сущого. Те, що стане в пригоді, виростає з пригоди, а не здобувається шляхом тих чи інших технічних/магічних зусиль. Саме це проростання свідчить про буттєвість пригоди, про те, що вона є живим, яке приходить до живого.

Готовність стати у пригоді й стояння в цій готовності — це до-речність, відкритість до речей. Передражнюючи Гайдеґґера, можна висловитися й так: до-речність — це дозвіл речам речувати в їхній нікомуненалежності. Цей дозвіл можна дати тільки тоді, коли сам стоїш у нікомуненалежній причетності.

Бо нікомуненалежніеть — це єдине для всіх.

Річ межує. Межі речі — це не клітка, де тримають "істоту" речі, але місце її і трон, із якого річ правує, межуючи.

Річ береже. Виходячи з берегів, річ втрачає себе. Речі течуть у межах свого трону й ця течія називається тронезис. Проте видимість речі для інших є її виходом-із-себе.

Речі речуть. Але це постає як мовчання речей — для занурених у сон мови.

Межі речі — це її міра (модус), її смирення. Виходячи в безмір, річ втрачає себе — через зраду міри, відступництво від міри, вона перестає слідувати слідові міри ейдоса і втрачає на-слідство: со́бість, самість.

Міра — це внутрішність речі, її нерозкритість і сокровенне.

Речі при-речені.

До тебе прийдуть тільки свої. Одначе, вони прийдуть тільки тоді, коли ти вже готовий стати у пригоді й можеш дати згоду на неї, згоду на відповідь або дар, або жертву. Справжні пригоди й питання стануться щойно тоді, коли ти готовий. Все починає діятися тоді, коли ти вже готовий не лише до приходів, але й до відходів буття, разом із Йовом відкриваючись до погоди і негоди, до гожого й не-гожого.

Це буттєва гідність, найвища шляхетність. Щойно тоді, коли ми гідні, ми годимося для буття. Подібна придатність означає володіння можливістю дати, багатство потенції на противагу неможливості дати, яку Арістотель називав "ентелехією", а Рільке у "Вазі троянд" — Niemals-Gebenkönnen. Бо ж гідним і годящим, гожим для буття в бутті є той сам, який є собою.

Зовсім несподівано довкола западає велетенська тиша. Стих шум дощу в тополиному листі, цвіркун затих, — може, заснув? — і сестри нічні, нетлі не рвуться до фальшивого вогню, вигаданого людьми, повсідалися хто де — на портьєрах, на книгах, на вазоні з квітами, яких не забуваєш поливати щовечора. Ці домашні квіти додають трохи

певності; мабуть, чимось подібним для людей, що жили перед нами, був дух домашнього вогнища, запах однієї й тієї ж страви, яка в кожному домі пахне по-різному. Я підводжу голову і прислухаюся: так, ця тиша справді дуже незвична. Таке враження, ніби вимкнули електрику або зупинилося серце. Може, ця тиша настає після кожного продумування теми, вдало доведеного до кінця. Таке трапляється дуже рідко; зазвичай губиться спрямованість уваги, втручаються сторонні мотиви або ж утома, — і ти залишаєшся сам-один посеред ментального лабіринту, з уривком нитки в руці. Натомість тема, продумана до останку, не залишає по собі жодного "сміття" у виглядів образів, асоціацій тощо; велетенська тиша — це тиша після очищення, спочинок на березі після довгого й виснажливого плавання. Але людина рідко вирушає до цього плавання. Непродумані теми, непобачені образи й символи накопичуються в ній, зсідаються в шари, пригнічують ліниву напівсвідомість. Добре знаючи розумом, що порятунок від такого стану речей — в русі й практиці, людина, проте, не може задіяти своєї душі й тіла, не може вступити до всеочисних вод творчості й сну. Наша високорозвинена людина рухає лише складками на чолі; а цього недостатньо, щоб не втопитись у повені неосмисленого, яка піднімається вище з кожною наступною хвилею існування. Наша людина вдає, нібито вона не чує або ж не розуміє покликів і запитань, звернених буттям безпосередньо до неї. Лінива і настрашена істота, вона не розуміє, що це її вдавання не може врятувати від того, що є істотним: від неминучості осмислення.

І я більше не можу засуджувати її за це нерозуміння або прикидання неживою з метою зберегти життя, — тому що лінивство і страх, нерозуміння і вдавання також є істотними ознаками людування, поруч із потребою розуміння, мовчання, спілкування. Хоч би якою приблизною, заляканою і лінивою була ця людина, проте, надто багато речей, обставин і процесів не залежать від її найкращих або найгірших побажань, мрій та волевиявлень.

3.

Тим часом рух крізь безсоння й вичерпаність триває. Я не знаю, звідки ще в цьому напівзруйнованому тілі беруться сили на чергове сновигання по хаотичному, непідвладному думці й емоції світі. Я маю велику підозру, що моє самосприймання та самопочуття нерозривно пов'язані з моїм світосприйманням і тим, що давніше називалося "світоглядом". Вони однаковою мірою нестерпні й непридатні, цей "світогляд", це самопочуття. Я не відчуваю себе в собі — і світу поза собою також не сприймаю. Точніше, це надзвичайно звужене поле сприймання й того, значно насиченішого за повсякденне розуміння зору, який асоціюється з достовірним знанням.

Я бачу світ і себе так, як "бачить" фотооб'єктив, — фрагментарно, пласко, відчужено від "об'єкта". Одначе, в кожен із моментів такого бачення я не перестаю пам'ятати про його неправдивість, несправедливість і своєрідну ілюзійність, не забуваючи водночас про те, що відносно недавно, яких шістнадцять літ тому, моє світосприймання й самопочуття мали засадово відмінний характер та структуру, чули змістовнішими, ймовірнішими і, певна річ, прийнятнішими. Водночас я добре знаю, що сполохи правдивого бачення, яке за інтенсивністю й за тим, що умовно можна назвати "голографічністю", нічим не поступаються тодішньому "світоглядові" (якщо взагалі не є продовженням його) — такі сполохи можливі й сьогодні, кожної довільно обраної хвилини. Моє страждання полягає в занадто добрій пам'яті і в занадто доброму знанні про спонтанність таких сполохів. Грізна своєю красою реальність стоїть поруч, але її неможливо викликати. Неможливо змайструвати або зорганізувати умови для її візиту в "сюди". Те, чим займаються дослідники психоделіків, є відчайдушним криком протесту проти отакого стану речей. Керуючись своїм протестантськими емоціями та концепціями, майстри психоделіки вдаються до ґвалту власної свідомості; але це ґвалт не з любові, а з принципу, і, як кожний ґвалт, він приносить маловтішні або, в кожному разі, не зовсім ті результати, яких від нього сподівалися. Заживаючи наркотики, людина повертає собі втрачене "голографічне" бачення; але бачення чого? Бачення внутрішніх територій, про існування яких вона часто й не підозрювала. Тимчасом її актуальна екзистенційна ситуація

вимагає геть чисто такої ж рецепції, але не в подобі спорадичних сеансів за посередництвом заштриків, а у вигляді безперервного стану, незумовленого жодними посередниками. Навіть у тому разі коли безсмертя душі було б давно доведеною справою, це нічого не змінило б. Адже для присутньої тут-і-тепер душі майбутнє повернення в трансцендентне грає не вирішальну, а допоміжну роль. Пам'ять про Боже Місто, про вічну Домівку в небесах може підтримувати, а часом і рятувати нас у подорожі "долиною сліз". Добре знати про присутність і незнищенність Царства Божого в собі, навіть тоді, коли ті забув шляхи, які ведуть до нього. Але самого себе мало для себе. Мало зажити наркотика й вирушити в інші, дивовижніші й карколомніші, а головне — приємніші, ніж тут-і-тепер, мандри собою, якщо навіть це "собою" тотожне всій множинності Всесвітів. Мало, тому що істотне в людському житті полягає в поверненні саме сюди, в уже створений стан свідомості, який прийнято вважати "нормальним" — хоча мало хто заперечує його непридатність, а в окремі моменти — й цілковиту нестерпність. Кожен мандрівник змушений повертатися. І в цьому також криється одна з найбільших загадок буття. Хіба справедливо — повертати сюди, де мало що змінилося, не дивлячись на те, що зміни відбуваються щомиті; сюди, в евклідів простір, у лінійний час, у постколоніальну країну з украй здичавілим, винародовленим населенням. Хіба це можна витримати, коли після найвищих, найсокровенніших релігійних екстазів й одкровень тобі доводиться йти до зубного лікаря — і корчитися від нелюдського болю?

Несправедливо. Нестерпно. Неможливо. Але ти повертаєшся саме сюди — до здичавілих юрб, до напівзруйнованого тіла, до звуженої та зацькованої свідомості. Ти бачив демонів і янголів, ти розмовляв із Ґете і слухав, як Моцарт грає на клавесині, ти кохався з Афродитою, споглядав Святу Трійцю і ріс трояндою, п'ючи дощі благословення, послані тобі Господом, усвідомлюючи процес фотосинтезу у своєму листі й розуміючи обмін води та солей у своєму корінні… Але ти ж таки опиняєшся тут, де треба прати шкарпетки, щоб вони не смерділи потом, виконувати ту або іншу працю, щоб отримувати гроші на харчування та одяг, і робити купу інших справ, хоч яких часом нудних і безглуздих.

Можеш трактувати це як пастку напередприсутнього буття, до якої екзистувала-таки довірлива душа; можеш тлумачити це як посланництво й покликання Сина Божого, уявляючи свої діяльність і бездіяльність як перетворення царства земного на Царство Небесне, або ж, скажімо, брати приклад із "вигнанця Назона, Старого, кволого, забутого всіма В краю, де цілий вік негода, та зима, Та моря тужний рев, та варвари довкола...". Можеш узагалі відмовитися від будь яких тлумачень і спробувати жити так, ніби нічого особливого не сталося, тобто так, як живе більшість твоїх напівозвірілих співгромадян. І навіть записатися до якої-небудь партії. Можеш і далі мандрувати внутрішніми просторами серця або вправлятися в йозі. Але хоч би чим ти займався, з в і д с и тобі не вибратися аж до смерті. Попри безсоння, попри хвороби, попри депресію та безліч подібних привабливих речей, твоє тіло знову знаходитиме шлях для повернення саме в тутешнє — а не тамтешнє — пере-бування, попри всю його жалюгідність і остогидлість.

Отак закінчується іще один відтинок цієї не дуже веселої історії. Та й чи може бути веселою історія хвороби? Може, саме такою вона видасться фахівцеві. Але хто з нас є фахівцем достатньою мірою? Хто з нас є настільки мертвим, щоб сприйняти своє або чуже життя як відмінність? Бо якраз відмінність викликає сміх найчастіше.

...Якби прийшов маленький принц і попрохав намалювати моє безсоння, я, мабуть, намалював би ось таку картину: куля із дзеркальною поверхнею, як усередині, так і назовні; в центрі кулі світиться електрична жарівка моєї свідомості. Це світло не проникає назовні, засліплюючи власним відображенням і виснажуючи мене ж таки; натомість образи зовнішнього світу не можуть проникнути до кулі й сприйнятися свідомістю; їх від-ображає, тобто відштовхує зовнішня дзеркальна поверхня. "Розумієш, — сказав би я маленькому принцові, — сталася прикра помилка. Хтось переплутав матеріали, з яких слід було виготовити кулю, узявши замість прозорого скла дзеркальне. Прозорість і дзеркальність мають багато спільного між собою, та все ж вони принципово відмінні". — "Може, той неуважний майстер страждав через безсоння", — сказав би маленький принц. Хоч що там, а існування

незримого бар'єра між моєю свідомістю й зовнішнім світом є справою цілком очевидною. Не виключено, цей бар'єр створюється не стільки психопатичними чинниками, скільки чинниками фізичного порядку, тобто життєдіяльністю тіла. Замість того, щоб бути свого роду оком, яке вбирає кольори та лінії зовнішнього світу, спрямовуючи на них образотворчу інтенцію, моє тіло перетворилося на замкнену ззовні і зсередини в'язницю, певний різновид термоса із дзеркальними стінками, де постійно зберігається висока температура. Так, ніби хтось одного разу набрав повні легені повітря — і вирішив прожити решту життя рахунком оцієї порції кисню, не вдихаючи й не видихаючи. Протягом сотень безсонних ночей я намагався з'ясувати причину цього протиприродного рішення потаємних сил моєї психіки, рішення, яке межує зі свідомо викликаним паралічем, точніше, з каталепсією. Живе, що вдає неживого — цей принцип покладено в основу механізму самозахисту деяких видів комах. Якою ж страшною мала бути небезпека, якщо вона допровадила мене до рівня комахи; якщо я не можу навіть пригадати її, настільки глибоко й, може, безповоротно витіснено цей моторошний зміст у найдальші шари підсвідомості; а без пригадування неможливе жодне осмислення та розуміння, жодне зцілення. Швидше за все, — переконую себе, — я був непідготованим до сприйняття тодішньої катастрофи; може, вона сталася в ранньому дитинстві або ж і далі, на тому рівні, який називають "перинатальним". Я знову й знову перебираю чорні кульки невеселого ружанця, але жодне з припущень не викликає довіри; ймовірно, ціла сукупність життєвих негараздів дійшла одного разу до критичного пункту і саме тоді пролунав настільки оглушливий вибух, що я не встиг навіть почути його.

У своїх розшуках я мушу одночасно бути і лікарем-діагностиком, і хірургом. Ситуація ускладнюється ще й тим, що операцію треба виконати на собі, наперед відмовившись від застосування наркозу. Це ще раз перегукується з міфом про Едіпа, приреченого виконувати функції слідчого, судді, виконавця вироку — і злочинця. Істота трагедії, принцип дії пекельного механізму пастки, до якої втрапила необачна, самовпевнена душа, — цей істотний принцип розкриває закони своєї побудови і дії надто вже повільно, як на одноразове людське життя,

нерозривно пов'язане з плинністю часу та крові. Хоча, переглядаючи вже створений життєвий матеріал, я дедалі частіше переконуюся в тому, що навіть у цій на позір перманентній виставі існують власні антракти, коли можна випити склянку холодного помаранчевого соку, бодай у загальних рисах осмислити зміст попередньої дії і зробити деякі припущення щодо подальшого розвитку подій-пригод. Добре тому, хто виконує драму, написану за класичними принципами єдності лінійного часу та евклідового простору: але, правду сказати, мені не траплялися такі улюбленці долі, фаворити Автора й Режисера. Натомість я зустрічав багатьох людей, без узаємності закоханих у власну долю, яка ненавиділа їх і користалася найменшою нагодою, щоб завдати їм удару, ще дошкульнішого за попередній. Загалом такі стосунки з долею вже мало нагадують виставу, тим більше — виставу класичної трагедії; це радше змагання двох боксерів різної вікової та вагової категорій, що його задля демонічної забави влаштував лукавий антрепренер. Ідеться не про те, щоб влаштувати поєдинок двох рівноправних партнерів, а про те, щоб процес убивства слабшого й недосвідченішого суперника зробити якомога тривалішим і комічнішим. Найгірше те, що жоден із глядачів або інших свідків цього по-своєму витонченого вбивства не може втрутитися й хоч якось зарадити приреченому. Тому що кожен глядач і є тим приреченим; і треба було бути Сартром, щоб переконувати приречених у відсутності Режисера, присутності вибору та інших аналогічних ілюзіях. Навіть у тому разі, коли Режисера не існує, це нічого не змінює, — вбивство (а воно називається саме так) триває і щодня народжуються ті, кому судилося померти.

Усвідомлюючи це, ми живемо далі, зберігаючи, підтримуючи й захищаючи своє життя. Найвитонченіші душі не витримують наслідків реального усвідомлення всієї цієї історії з життям і вдаються до самогубства, частіше більш, ніж менш повільного. При цьому їхній вигострений довготривалим стражданням зір свідомості майже ніколи не потьмарюється і перед обличчям смерті; отож, ці шляхетні самогубці віддаються смерті з глибоким розумінням того, що це не вихід до джерел, але й не помилка, — всього-на-всього природний наслідок культурної ностальгії за трансцендентним. Тому що кожне життя, як

найвище, такі найубогіше, шукає свого доповнення, знаходячи натомість смерть, яка є не доповненням життя, а його закінченням. Усе, що станеться або не станеться по тому, не сутикається з теперішньо-тутешнім (можна додати: більше не сутикається), включно з тими випадками, коли існує віра в потойбічне життя. Вибух трансцендентного лунає тоді, коли ці паралельні лінії перетинаються, коли тутешньо-теперішнє починає впливати на потойбічне, як, скажімо, в Дантовій "Божественній комедії", коли часове вливається у вічне, створюючи образ Троянди — і навпаки, як в "Енеїді" Верґілія, коли Анхіз показує Енеєві тих, кому судилося вирушити в час; але в кожному людському житті "сьогодні" таких речей не існує як сущих. Трансцендентне може впливати на наявне суще тільки своєю відсутністю в ньому.

Перечитуючи оці свої белетристичні вправи, я відчуваю гостре невдоволення. На тексті лежить порох вторинності; мабуть, це витівки архетипної ситуації, до якої потрапляє кожний, хто вдається до письма. Адже ще перед тим, як узятися за перо, той "кожний" уже потрапив до окресленого візерунка обставин, став складником образу, якого він не зможе побачити ззовні аж до того часу, доки не звільниться з-під чар панівної парадигми ілюзії. А звільнившися — чи потребуватиме він повернення? Пам'ять, сьогочасне сприймання та уява тягнуть плуга свідомості врізнобіч. Западає вечір, збентежений плугатар обзирає вщент понівечене поле й зі страхом та непевністю жене змилених коней до безсонної стайні. Бо це дикі коні, це коні вільні, коні-в-собі, і він ніколи не зможе порозумітися з ними на рівні поширеної мови, попри те, що і коні, і плуг, і плугатар, і понівечений ґрунт, — усе це одне й те саме існування, як і стайня, і вечір, і безсоння. Цій примарній єдності, нічим не скріплюваній ізсередини, окрім суто просторових понять, щомиті загрожує безповоротна руйнація.

Добре тому, хто не зауважує цього; але той, хто хоч одного разу помітив катастрофічну розбіжність між дійсністю та її відображенням у власних очах, очах "людини" — той уже не знайде спокою ні в цьому, ані в іншому світі дотоді, доки не позбудеться своєї приблизної свідомості, або ж доки не перетворить її на відповідну й належну. Він хоче бути й

бути явним; але тисячоліттями вирощувана свідомість може запропонувати лише у-явлення, включно з уявленнями про саму себе, — тобто ілюзії мови, а не громоподібне мовчання реальності. Він розуміє, що йде хибним шляхом, намагаючись у-явити, а не ви-явити (або ж: явити) себе, проте інших шляхів не знає, а це незнання, і розуміння це породжуються ілюзійною природою якраз хибних шляхів. Він не може бути, він не може бути явним, — але небуття й неявність так само є неможливими. Це серединна земля, земля людей, де підкоряються парадоксальним законам, попри незгоду з ними, — або ж гинуть. Важко бути присутнім у світі, де правує відсутність, особливо ж тоді, коли світ цей у тобі. Але до смерті людину не залишає надія, що можна навчитися жити навіть за так обставин, — слід тільки перемінити власне сприймання, тобто перестати бути "людиною". Звідки виростає те, інакше сприймання, якщо воно неадекватне тутешній дійсності?

І хіба "навчитися жити" не означає "навчитися безсмертю"? Та варто лиш нам почути про таке, як ми одразу ж відчуваємо велетенське знеохочення до дальшої розмови на ці теми, — шістьох попередніх тисячоліть виявилося цілком досить, щоб обговорити їх усілякими способами; кожна з зацікавлених сторін мала змогу неодноразово висловити свої погляди. Одначе, суть справи полягає не у висловленні тверджень, а в їхньому безпосередньому впливові на реальне життя співрозмовників, в органічному засвоєнні ними непередаваного словами досвіду відсутності трансцендентного у повсякденному житті, яке невідворотно закінчується. Кожний із співрозмовників — кожний із нас, — є смертним через те, що жоден із тих, хто будь-коли жив на землі, не вмів жити. Шлях до безсмертя — це шлях належного образу життя; але ми не бачимо цього образу, ми не можемо відтворити його, тому що він був не створеним, а породженим; зайве й говорити, що створити образ безсмертного життя самотужки ми неспроможні.

…І ніби потверджуючи ці слова, на тополі озивається, а потім замовкає цвіркун. Так, пане цвіркун, до вечора далеко; рано ще заводити безперестанну пісню, якої хочуть від нас зоряні небеса — цих довгих медових фермат часів прощання з життям, у якому нам дуже

рідко, та все таланило побувати святими й мудрими. Ця скороминуща святість — нагадування, часом дуже болісне, про нашу споконвічну нездійсненість у тутешньому буванні, тиха й абсурдна вимога бути довершеними, як Отець. А ось один із виявів часової мудрості: тут неможливо бути довершеними. Тут можна тільки тужити за довершеністю, знищувати себе, протестуючи проти цієї недосяжності, і в кращі хвилини бачити у тузі та самоспаленні хоч яке бліде й неповновартісне, та все ж виправдання. Бо ми, принаймні, тужимо не за багатствами або владою тутешнього світу. Ми тужимо за тим, що є неможливим для людини, браття цвіркуни й сестри мої нічні нетлі; тужимо, пам'ятаючи, що для відсутнього тут Господа можливим є все. Це успадкована туга і якраз вона є одним із найпереконливіших свідчень того, що ми вічно залишаємося дітьми Божими, шляхетною розсадою, яка до сьогодні не може прижитися тут. Проте, запорука нашої перемоги, нашого здійснення й позбавлення від туги та безсоння криється якраз у приживанні, хоч би яким огидним і нестерпним було воно часом.